

STRATY WOJENNE POLSKI 1939-1945

OŚWIATA, NAUKA I SZKOLNICTWO WYŻSZE

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ
Oddział w Gdańsku

NIEMIECKA „POLITYKA OŚWIATOWA” W OKUPOWANEJ POLSCE

Likwidacja szkolnictwa
wyższego i średniego na terenach
anektowanych i w Generalnym
Gubernatorstwie

Ograniczenie edukacji
do przedmiotów zawodowych
oraz rachunków

„
**Uniwersytety
i inne szkoły wyższe,
szkoły zawodowe,
jak i szkoły średnie były
zawsze ośrodkiem
polskiego szowinistycznego
wychowania i dlatego
powinny być w ogóle
zamknięte.**

Urząd do Spraw
Rasowo-Politycznych
NSDAP, 25 listopada 1939

Budynek główny Akademii
Górnictwo-Hutniczej w Krakowie,
w czasie wojny przemianowany
na siedzibę „rządu” GG

Pozostawienie szkolnictwa
podstawowego i części szkolnictwa
zawodowego w Generalnym
Gubernatorstwie

„
**Dla nie-niemieckiej
ludności Wschodu nie mogą
istnieć szkoły wyższego typu niż
czteroklasowa szkoła ludowa.
Zadaniem takiej szkoły ludowej
ma być tylko: proste liczenie najwyżej
do 500, pisanie nazwiska, nauka,
że przykazaniem boskim
jest posłuszeństwo wobec
Niemców, uczciwość, pilność
i grzeczność. Czytania
nie uważam
za konieczne.**

Heinrich Himmler,
szef SS, 1940

„
**Należy zezwolić
jedynie na szkoły
podstawowe, które powinny
nauczać jedynie najbardziej
prymitywnych rzeczy:
rachunków, czytania i pisania.
Nauka w ważnych narodowo
dziedzinach, jak geografia,
historia, historia literatury
oraz gimnastyka, musi być
zakazana.**

Urząd do Spraw
Rasowo-Politycznych NSDAP,
25 listopada 1939

ZAGŁADA POLSKIEJ INTELIGENCJI

Niemieckie plany eksterminacyjne...

Z inicjatywy Heinricha
Himmlera powstaje
specjalna komórka
Zentralstelle II/P (Polen),
której zadaniem jest
sporządzenie list Polaków
uznanych za wrogów Rzeszy
(do których zaliczano
również nauczycieli
i naukowców)

1939

MAJ

Porozumienie między
dowództwem niemieckich
wojsk lądowych a szefem Sipo
i SD, Reinhardem Heydrichem,
w myśl którego do każdej
z armii przygotowanej
do agresji na Polskę włączono
specjalną grupę operacyjną
(Einsatzgruppe), która miała
za zadanie wytapyczyć
Polaków na podstawie
wcześniej sporządzonych list

LIPIEC

Początek akcji represyjnych
wymierzonych w polską
inteligencję (w tym szkolnictwo
wyższe i oświatę) określanych
eufemistycznie mianem
Flurbereinigung (Oczyszczanie
Przedpola), *Säuberungsaktion*
(Akcja Oczyszczająca),
Direkteaktion (Akcja
Bezpośrednia)

WRZESIEŃ

Trzy konferencje Gestapo
i NKWD (w Brześciu nad
Bugiem, Zakopanem i Krakowie)
w sprawie wspólnego
zwalczania polskiego ruchu
oporu i eksterminacji elit
przywódczych

1939-1940

LISTOPAD

MARZEC

STRATY WOJENNE POLSKI 1939-1945

OŚWIATA,
NAUKA
I SZKOLNICTWO
WYŻSZE

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ
Oddział w Gdańsku

ZAGŁADA POLSKIEJ INTELIGENCJI

... i ludobójcza praktyka

UNTERNEHMEN TANNENBERG (Operacja Tannenberg) – INTELLIGENZAKTION (Akcja Inteligencja)

Kryptonim niemieckiej akcji eksterminacyjnej wymierzonej w przedstawicieli polskich elit państwowych z terenów bezpośrednio włączonych do Rzeszy

Przywódcza warstwa ludności w Polsce powinna zostać w takim stopniu, jak to jest możliwe, unieszkodliwiona.

Adolf Hitler,
7 września 1939

Dowódcy operacji:

Heinrich Himmler,
szef SS i policji niemieckiej

Reinhard Heydrich,
szef Policji Bezpieczeństwa (Sipo)
i Służby Bezpieczeństwa (SD)

Gottlob Berger,
dowódca Volksdeutscher
Selbstschutz

Sprawcy:

Grupy Operacyjne Policji Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa (Einsatzgruppen der Sipo und des SD), Samoobrona Niemców Etnicznych (Volksdeutscher Selbstschutz)

Nauczyciele bydgoscy w fordońskiej Dolinie Śmierci tuż przed egzekucją. Na pierwszym planie Władysław Bieliński, kierownik Szkoły Powszechnej w Wiągu koło Świecia – 1 listopada 1939

Ofiary:

Polskie elity przywódcze oraz inteligencja zachodnich województw II RP

Czas trwania: IX 1939 – VI 1940

w tym
163
profesorów
wyższych
uczelni

w tym
135
nauczycieli
akademickich

Bilans:

ok. 50–60 tys. zamordowanych

ok. 50 tys. deportowanych do obozów koncentracyjnych

Ludolf-Hermann
von Alvensleben,
dowódca Selbstschutz
Westpreussen, raport
z 7 października 1939

Melduję, że udało nam się unieszkodliwić ponad 17 tysięcy osób, z czego zlikwidowaliśmy ponad 4 tysiące. (...) zlikwidowaliśmy najbardziej niebezpieczne elementy mogące zaszkodzić nam w przyszłości.

Bruno Müller,
przemówienie
do profesorów UJ,
6 listopada 1939

(...) jest powszechnie wiadomo, że wykładowcy uniwersytetu krakowskiego byli zawsze wrogo nastawieni wobec nauki niemieckiej. Z tego powodu wszyscy obecni (...) będziecie przewiezieni do obozu koncentracyjnego. Jakakolwiek dyskusja (...) na ten temat jest wykluczona. Kto stawi opór (...) będzie zastrzelony.

STRATY WOJENNE POLSKI 1939-1945

OŚWIATA,
NAUKA
I SZKOLNICTWO
WYŻSZE

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ
Oddział w Gdańsku

ZAGŁADA POLSKIEJ INTELIGENCJI

... i ludobójcza praktyka

AUSSERORDENTLICHE BEFRIEDUNGSAKTION – AB AKTION (Nadzwyczajna Akcja Pacyfikacyjna – Akcja AB)

Kryptonim niemieckiej akcji eksterminacyjnej wymierzonej w przedstawicieli polskich elit państwowych z terenów okupowanych (Generalnego Gubernatorstwa); kontynuacja *Intelligenzaktion*

Dowódcy operacji:

Hans Frank,
generalny gubernator
okupowanych ziem polskich

Friedrich Wilhelm Krüger,
Wyższy Dowódca SS i Policji w GG

Bruno Streckenbach,
dowódca Sipo i SD w GG

Sprawcy:

Policja Bezpieczeństwa (Sipo) i Służba Bezpieczeństwa (SD),
Policja Porządkowa (Orpo)

Ofiary:

Polskie elity przywódcze oraz inteligencja ziem
Polski Centralnej

Czas trwania: III 1940 – I 1941

Bilans:

ok. 5,5 tys. zamordowanych
ok. 14 tys. deportowanych do obozów koncentracyjnych
(wśród ofiar znalazło się wielu nauczycieli
akademickich i pracowników oświaty)

Zakończenie Akcji AB
nie oznaczało przerwania akcji
eksterminacyjnej w Palmirach,
gdźyż mniej więcej do połowy
lipca 1941 r. tamtejsza „polona
śmierci” stanowiła główne
miejsce straceń polskich
więźniów politycznych
z Warszawy i okolicznych
miejscowości

Der SS- und Polizei-Führer
des Distrikts Warschau

BEKANNTMACHUNG

Als Sühne für den gemeinen Mord an dem Volksdeutschen IGO SYM wurde heute früh eine Anzahl der Verhafteten erschossen.

Warschau, den 11. März 1941.

gez. MODER
SS-Gruppenführer

Dowódca SS i Policji
Okręgu warszawskiego

OBWIESZCZENIE

Jako zadośćuczynienie za ohydne morderstwo dokonane na Niemcu IGO SYMIE rozstrzelano dziś rano pewną liczbę aresztowanych.

Warszawa, dn. 11 marca 1941 r.

(-) MODER
SS-Gruppenführer

[...] wszyscy przedstawiciele polskiej inteligencji mają zostać zabici. To brzmi twardo, ale takie jest prawo życia.

Martin Bormann,
2 października 1940

T Transport 20,21 czerwca 1940.

Augustyniak Stefania	21 0 18	Czapki Tadeusz	25
Adamczewski Antoni	6 7 88	Cieślak Janusz	12
Andruszczyk Hanna	18 0 89	Ciąglińska Zofia	1
Antoszewski Lucjan	6 10 04	Czachowski Czesław	24
Babiarczyk Bolesław	12 9 97	Chodzeń Jakub	19
Byczyński Stefan	2 1 12	Cukierman Norka	16
Bednarski Henryk	12 12 93	Czyż Mieczysław	25
Bartoszewicz Józef	13 5 21	Cała Stanisław	
Biernacki Jan	4 1 89	Dzierzecki Stanisław	21 7 89
Bajerska Franciszka	9 6 88	Dziergielewska Elżbieta	9 2 89
Borkowska Antonina	28 9 12	Drozdowicz J. dwiga	23 10 16
Bedowski Jan	19 9 94	Daczkowski Tadeusz	3 11 00
Bartodziejski Tadeusz	15 5 90	Dębicki Ludwik	29 11 94
Brzosko Zofia	22 1 04	Dancygier Zygmunt	6 9 86
Borzyński Karjan	15 4 88	Dancygier Stefan	9 2 12
Brun Henryk	3 6 03	Dziewałtowski Gintowt	22 18 8 90
Beer Stanisław	5 12 89	Depszok Izak	20 9 09
Bojanowski Teofil	22 10 74	Dobosz Piotr	18 5 17
Bełcikowski Jan	5 7 98	Dymek Stanisław	14 8 23
Beleskowska Alicja	29 1 21	Dębrowski Stanisław	14 4 08
Beleskowska Anna	18 9 03	Dębiński Jan	6 5 21
Bieliański Roman	10 1 85	Chromiński Czesław	20 11 19
Bohdan Piotr		Florian Róża	5 9 15
		Feil Aleksander	15 2 88
		Fuks Jadwiga	23 7 07
		Fabiani Tadeusz	4 4 07
		Fuks Piotr	2 2 08
		Gadomska Helena	5 2 92
		Gadomski Jerzy	6 10 12
		Grabowski Tadeusz	29 9 08
		Goralik-Sław Katalda	14 3 98
		Goralik-Sław Karja	21 11 20
		Grabowski Edmund	16 9 94
		Gross Karjan	24 1 09
		Gostyński Adolf	31 5 70
		Grabowski Jan	27 12 01
		Gornikiewicz Lucjan	25 8 02
		Galkowski Tomasz	12 12 87

Gryps przemycony z Pawiaka, zawierający fragment listy z nazwiskami osób rozstrzelanych w dniach 20–21 czerwca 1940

STRATY WOJENNE POLSKI 1939-1945

OŚWIATA,
NAUKA
I SZKOLNICTWO
WYŻSZE

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ
Oddział w Gdańsku

ZAGŁADA POLSKIEJ INTELIGENCJI

... i ludobójcza praktyka

INTELLIGENZAKTION – AB AKTION (OD POŁOWY 1941 ROKU)

Operacja wymordowania intelektualistów, naukowców i nauczycieli z dystryktu Galicja (przyłączonego w połowie 1941 r. do GG), Komisariatu Rzeszy Ukraina i Komisariatu Rzeszy Wschód; kontynuacja Intelligenzaktion – AB Aktion

Dowódcy operacji:

Hans Frank,
generalny gubernator
okupowanych ziem polskich

Eberhard Schöngarth,
dowódca Einsatzkommando
zur besonderen Verwendung
(komando operacyjne do zadań
specjalnych)

Hans Krüger,
szef Tajnej Policji Państwowej
(Gestapo) w Stanisławowie

Martin Weiss,
dowódca Ypatingasis bürys
(oddział specjalny)

Sprawcy:

Einsatzkommando zur besonderen Verwendung,
Gestapo, ukraińska policja pomocnicza, Einsatzkommando 9,
Ypatingasis bürys, litewska policja pomocnicza

Ofiary:

elity Kresów Wschodnich RP – profesorowie
uczelni lwowskich i wileńskich, nauczyciele oraz
inteligencja stanisławowska i krzemieniecka

Czas trwania: VII 1941 – IX 1943

Bilans:

ponad 1,5 tys. zamordowanych
w tym:

70

profesorów
i intelektualistów
lwowskich

WZGÓRZA WULECKIE
we LWOWIE

250

nauczycieli
stanisławow-
skich

CZARNY LAS
koło STANISŁAWOWA

30

nauczycieli
Liceum
Krzemień-
kiego

GÓRA KRZYŻOWA
pod KRZEMIĘNCEM

*Nieprzyjemne
kłopoty mieliśmy
z profesorami krakowskimi.
Gdybyśmy ich sprawę załatwili
tutaj na miejscu, nie byłoby tego.
Dlatego, moi panowie, proszę
was stanowczo, nie wysyłajcie
nikogo więcej do obozów
koncentracyjnych w Rzeszy,
lecz sprawę załatwiajcie
tutaj na miejscu.*

Hans Frank,
przemówienie dla kadry
oficerskiej SS,
10 maja 1940

STRATY WOJENNE POLSKI 1939-1945

OŚWIATA,
NAUKA
I SZKOLNICTWO
WYŻSZE

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ
Oddział w Gdańsku

ZBRODNIA KATYŃSKA

SOWIECKIE REPRESJE WYMIERZONE W PRACOWNIKÓW NAUKI I OŚWIATY

Operacja wymordowania przedstawicieli polskich elit państwowych, którzy dostali się do niewoli sowieckiej jesienią 1939 roku; miała miejsce w tym samym czasie co niemiecka AB Aktion

Dowódcy operacji:

Ławrientij Beria,
szef Ludowego Komisariatu Spraw
Wewnętrznych (NKWD)

Ławrientij Beria,
notatka do Józefa Stalina,
5 marca 1940

*Biorąc pod uwagę,
że wszyscy oni (polscy
jeńcy w niewoli sowieckiej)
są zatwardziałymi,
nierokującymi poprawy wrogami
władzy sowieckiej, NKWD ZSRS
uważa za niezbędne (ich sprawy)
rozpatrzyć w trybie specjalnym,
z zastosowaniem wobec nich
najwyższego wymiaru kary –
rozstrzelania.*

Sprawcy:

NKWD

Ofiary:

oficerowie rezerwy Wojska Polskiego
(wśród nich wielu pracowników nauki i oświaty),
żołnierze KOP, funkcjonariusze SG, pracownicy wywiadu
i kontrwywiadu, policjanci, pracownicy
Służby Więziennej, kolejarze,
leśnicy, urzędnicy

Czas trwania: IV – V 1940

Bilans:

22 tys. zamordowanych

wśród nich
44
profesorów
wyższych uczelni,
kilkuset
nauczycieli

Pierwsza ekshumacja
zamordowanych przez NKWD
oficerów Wojska Polskiego
w Katyniu, 16 kwietnia 1943.

WYBRANE OFIARY

UNTERNEHMEN TANNENBERG – INTELLIGENZAKTION

INTELLIGENZAKTION NA POMORZU

Medard Męczykowski
(1888–1939)

Nauczyciel matematyki w Gimnazjum im. Kopernika w Bydgoszczy, rozstrzelany w fordońskiej Dolinie Śmierci

INTELLIGENZAKTION LIZMANNSTADT

Tomasz Wasilewski
(1877–1939)

Łódzki nauczyciel, działacz ZNP, rozstrzelany w lesie tagiewnickim

Robert Otto Mattek
(1909–1939)

Nauczyciel szkoły powszechnej w Kurkach koło Działdowa, zamordowany w obozie Soldau

INTELLIGENZAKTION POSEN

Stanisław Kalandyk
(1885–1940)

Fizyk, profesor Uniwersytetu Poznańskiego, zginął w Forcie VII Posen

SONDERAKTION KRAKAU

Stanisław Estreicher
(1869–1939)

Historyk prawa, profesor i rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego, zginął w Sachsenhausen

INTELLIGENZAKTION SCHLESIEŃ

Maria Krzyżowska
(1898–1943)

Nauczycielka szkół powszechnych w woj. śląskim, zamordowana w KL Auschwitz

SONDERAKTION LUBLIN

Czesław Martyniak
(1906–1939)

Filozof i prawnik, profesor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, rozstrzelany na lubelskim kirkucie

AUSSERORDENTLICHE BEFRIEDUNGS-AKTION – AB AKTION

AB AKTION W DYSTRYKCIE WARSZAWSKIM

Kazimierz Zakrzewski
(1900–1941)

Historyk bizantynista, profesor Uniwersytetu Warszawskiego, zamordowany w Palmirach

AB AKTION W DYSTRYKCIE KRAKOWSKIM

Stanisław Klimecki
(1883–1942)

Absolwent Uniwersytetu Jagiellońskiego, dr prawa, prezydent Krakowa, rozstrzelany w Kozich Górkach

AB AKTION W DYSTRYKCIE RADOMSKIM

Michał Pawlik
(1888–1940)

Dyrektor Szkoły Powszechnej nr 1 w Starachowicach, zamordowany w lesie Brzask

AB AKTION W DYSTRYKCIE LUBELSKIM

Władysław Klamut
(?–1940)

Nauczyciel z Lublina, zamordowany na Lemszczyźnie

INTELLIGENZAKTION – AB AKTION / OD POŁOWY 1941 ROKU

LWÓW (WZGÓRZA WULECKIE)

Kazimierz Bartel
(1882–1941)

Profesor matematyki, rektor Politechniki Lwowskiej, rozstrzelany na Wzgórzach Wuleckich lub na tzw. Piaskach Janowskich

WILNO (PONARY)

Kazimierz Pelczar
(1894–1943)

Onkolog, profesor Uniwersytetu Stefana Batorego, rozstrzelany w Ponarach

WYBRANE OFIARY

NIEMIECKIE REPRESJE WYMIERZONE W ORGANIZATORÓW TAJNEGO NAUCZANIA

Stanisław Bytnar
(1897-1945)

Ojciec Jana Bytnara, nauczyciel, kierownik Szkoły Specjalnej nr 111 w Warszawie, wywieziony w 1943 r. do KL Auschwitz, zginął podczas ewakuacji obozu

Łucja Charewiczowa
(1897-1943)

Historyk, docent na Uniwersytecie Jana Kazimierza, zginęła w KL Auschwitz

Marcei Handelsman
(1882-1945)

Prawnik i historyk, profesor Uniwersytetu Warszawskiego, zginął w KL Dora-Nordhausen

Maria Kotulska
(1896-1943)

Nauczycielka i kierowniczka szkoły powszechnej w Jodłowce Tuchowskiej, rozstrzelana przez Gestapo

Maria Walciszewska
(1902-1941)

Nauczycielka w Szkole Powszechnej nr 12 w Lublinie, harcmistrzyni, popełniła samobójstwo w lubelskiej siedzibie gestapo („Pod Zegarem”)

Józef Rec
(1883-1940)

Nauczyciel gimnazjalny, wykładowca łaciny, matematyki, historii i kaligrafii, rozstrzelany w masowej egzekucji na Górze Gruska

Karol Ziarno
(1900-1944)

Nauczyciel filozofii i historii, inspektor szkół w województwie pomorskim, postrzelony przez Niemców, zmarł w szpitalu w Jaśle

SOWIECKIE REPRESJE WYMIERZONE W PRACOWNIKÓW NAUKI I OŚWIATY

KATYŃ

Henryk Życzynski
(1890-1940)

Teoretyk i historyk literatury, profesor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, zamordowany i pogrzebany w Katyniu

CHARKÓW

Edward Ralski
(1901-1940)

Botanik i ekolog, profesor Uniwersytetu Poznańskiego, zginął w Charkowie, pogrzebany w Piatichatkach

MIŃSK

Kazimierz Rogoyski
(1870-1940)

Chemik, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego i Uniwersytetu Stefana Batorego, zginął w Mińsku, pogrzebany w Kuropatach

KIJÓW

Alfred Laniewski
(1890-1940)

Prawnik, wykładowca Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, zginął w Kijowie, pogrzebany w Bykowni

ŁUKISZKI

Stefan Kempisty
(1892-1940)

Matematyk, profesor Uniwersytetu Stefana Batorego, popełnił samobójstwo w wileńskim więzieniu na Łukiszkach

STRATY WOJENNE POLSKI 1939-1945

OŚWIATA,
NAUKA
I SZKOLNICTWO
WYŻSZE

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ
Oddział w Gdańsku

W LATACH 1939–1945 ZGINEŁO:

732

profesorów
i pracowników
naukowych

30% stanu sprzed 1.09.1939
Warszawa – 276 | Kraków – 114
Poznań – 102 | Lwów – 95 |
Wilno – 27 pozostali – 86

5596

nauczycieli

(w tym 848 ze szkół
średnich)
– 33% stanu sprzed
1.09.1939

37,5%

osób z wyższym
wykształceniem

165

profesorów
i wykładowców
akademickich

nie wróciło do Polski
po zakończeniu wojny

OKUPACJA NIEMIECKA

ZESTAWIENIE ZNISZCZEŃ W DZIEDZINIE NAUKI I OŚWIATY:

17

SZKOŁY
WYŻSZE

13

INSTYTUTY
NAUKOWE

9

TOWARZYSTWA
NAUKOWE

271

SZKOŁY
ŚREDNIE

5000

SZKOŁY
POWSZECHNE

SZKOŁY WYŻSZE UTRACIŁY:

TOWARZYSTWA NAUKOWE UTRACIŁY:

42%
BUDYNKÓW

70%
WYPOSAŻENIA
NAUKOWEGO

75%
KSIĘGOZBIORÓW

85%
MAJĄTKU

80%
BUDYNKÓW

100%
WYPOSAŻENIA
NAUKOWEGO

95%
KSIĘGOZBIORÓW

100%
MAJĄTKU

OKUPACJA SOWIECKA

Ruiny pawilonu mineralogicznego
Uniwersytetu Warszawskiego
w 1945 r.

178

tys. km²
48% terytorium
II RP

100%

utrata budynków
oraz majątku wszystkich uczelni
i placówek oświatowych
na terenach zabużańskich
(1944–1945)

99%

utrata księgozbiorów
i wyposażenia
naukowego

65%

utrata zbiorów Zakładu
Narodowego im. Ossolińskich
(35% udało się przewieźć
do nowej siedziby zakładu
we Wrocławiu)